

PAPER DETAILS

TITLE: Kuran'da Yer Alan Huzn ve Yakın Anlamli Kelimelerin Furûk Baglaminda Tahlili

AUTHORS: Siddika TÜRKMEN

PAGES: 781-804

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1389861>

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 11 Sayı (Issue 2) Güz - (Autumn) 2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu Makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

Gönderim Tarihi: 10.11.2020 | Kabul Tarihi: 17.12.2020

Kur'ân'da Yer Alan Huzn ve Yakın Anlamalı Kelimelerin Furûk Bağlamında Tahlili

- The Analysis of the Word Huzn and Words Close to it in Terms of Meaning in the Qur'an in the Context of Furûq-

Sıddıka TÜRKMEN*

Atıf/Citation: Türkmen,Sıddıka. "Kur'ân'da Yer Alan Huzn ve Yakın Anlamalı Kelimelerin Furûk Bağlamında Tahlil/ The Analysis of the Word Huzn and Words Close to it in Terms of Meaning in the Qur'an in the Context of Furûq". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ Journal of Mesned Divinity Researches*, (Güz 2020-2): 781-804.

Öz:

İnsanlık tarihinin en önemli mesajını içermesi ve ilahi vahyin insanla buluşması nedeniyle, dilin doğru anlaşılması büyük ehemmiyet arz etmektedir. Kur'an'ın daha iyi anlaşılabilmesi, onunla aramızdaki mesafelerin kalkması ve ulaşılabilirliğinin kolaylaşması açısından, tarih boyunca Kur'an kelimeleri üzerine çokça bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu meyanda dil dilbilimciler tarafından dikkatle ele alınıp, kelime ve cümlelerin ifade ettiği anlam ve alan ciddiyetle incelenmiş, dönem ve şartlarla olan ilişkisi değerlendirilmiş, kelimeler özelde ve genelde taşıdıkları manalarla kıyaslanmış, hangi değeri bulması gerekiyorsa o minvalde, imkânlar elverdiğince çalışılmış, ihtiyaca binaen, tarihi serüvenin gerektirdiği ölçüde birçok ilim zuhur etmiştir.

Arap literatüründe, genel anlamda müteradif kabul edilen sözcükler arasındaki ince farklara ve el-furûk ismi verilmektedir. Kur'an kavramlarının farklılıklarını bulabilmek için evvela yapılması gereken, terâdufe mukabil furûk olgusunu esas alarak Kur'an'ı farklı bir perspektiften değerlendirmeye tabi tutup onun muradını anlamaya çalışmak olmalıdır.

Bu bağlamda elinizdeki çalışmada; Kur'an-ı Kerîm'den seçilen yakın anlamalı birtakım kelimeler değerlendirilmeye tabi tutulmuş, lügat ve tefsir açısından incelenerek aralarındaki nüanslar tespit edilmiştir. Ayrıca ulaşılan çıkarımları desteklemek için yer yer Arap şiirinden ve hadislerden yararlanılmıştır. *Huzn* ve yakın anlamalı kelimelerin furuk bağlamında tahlili yapılmış, giriş bölümünde araştırmanın konusu, yöntemi ve önemine yer verilmiştir. Sonuçta ise ortaya çıkan bazı çıkarımlar sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arapça, Kur'an, Kelime, Furûk, Terâduf.

*İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
siddikaturkmen@hotmail.com, Orcid: 0000-0003-1526-2532.

Abstract:

The correct understanding of the language is of great importance as it contains the most important message of human history and the meeting of divine revelation with man. Throughout history, many scientific studies have been carried out on the words of the Qur'an in order to better understand the Qur'an, to remove the distance between us and to facilitate its accessibility. In this context, the meaning and the area expressed by words and sentences have been carefully examined by linguists, their relationship with periods and conditions has been evaluated, words have been compared with their meanings in particular and generally, studied as much as possible. Depending on the need, many sciences have emerged as required by the historical adventure.

The subtle differences in words with close meanings in the Arabic language and its literature are called al-furûku'l-luğaviyye. In order to see the subtleties of the words of the Qur'an, what needs to be done in the first step is to make it better understood by looking at the Qur'an from a framework built on the theory of differences, as opposed to the idea of synonymy.

In this context, in this study; some words with close meaning selected from the Qur'an, have been evaluated and determined the nuances between them, examining in terms of lexicon and commentary. In addition, Arabic poetry and hadiths were used occasionally to support the conclusions reached. The analysis of huzn and closely related words in the context of furuk was made, in the introduction part, the subject, method and importance of the research were given. In the conclusion part, some implications are presented.

Keywords: Arabic, Word, Terâduf (synonym), Furûk, Qur'an.

1. GİRİŞ

Dilin tarihi serüveni içinde tanımlı konusunda, dilbilimcilerin birçok yorumu mevcuttur. Dil, bir toplumun konuştuğu belli kaideleri bulunan ve her hangi bir manayı ifade için bir araya gelen sözcükler veya cümlelerden oluşan ifadeler zinciridir.¹ Zira dil, asli benliğimizle hakikat arasında irtibat kurmanın en önemli aracıdır. Dili oluşturan kelimeler bir alemde diğerine geçen elçilerdir.² Dil; duygu, düşünce ve taleplerin, anlam ve ses yönünden müşterek olan unsurlar ve kaidelerden faydalanılarak aktarılmasına sebep olan, çok yönlü ve gelişmiş bir ifade biçimidir.³

Dilin yapı taşlarını oluşturan kelimeler vaz'ı sebebiyle farklılıklar arz ettiği gibi şekil açısından da çeşitlilik arz etmektedir. Tarih boyunca bu çeşitlilik semantik açıdan incelenerek yakın anlamı olanlar tespit edilmiş ve onların birbiriyle ilişkisi araştırma konusu olmuştur. Bu serüvende kelimelerin taşıdığı anlam gerek genişleyerek gerek daralarak zaman zaman farklılık göstermiş, benzerleriyle kıyaslanmış ve aralarındaki ince nüanslar ortaya çıkarılmıştır. Bu

¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî, *Kitâbu'l-hayavân*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, (Beyrût: 1969), 1/348.

² Cenân Kuvancı, *Din Dili Dil Oyunu mu?*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 157.

³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, (Ankara: TDK, 2015), I/55.

çalışmalar zamanla ete kemiğe bürünmüş ve farklı başlıklarla karşımıza çıkmıştır.

Arapçada kelimeler yalnız başına veya cümle ile beraber olmak üzere eşine az rastlanır bir biçimde incelemeye konu olmuştur. Yalnız başına yekdiğerrinden farklı, zıt anlamlılık, eş anlamlılık, çok anlamlılık fonetik gibi açılardan incelenmiştir.⁴

Anlam bakımından yakın olan kelimelerin anlam farkları kaybolmaya veya birbiriyle karışmaya başlayınca müterâdif olgusu ortaya çıkmıştır. Bu husus bazı dilbilimcilerin dikkatini çekmiş, aynı anlamda olduğu düşünülen bu kelimelerin, dile zarar verdiği düşüncesiyle onlara esas manasını iade etmek üzere, ilk dönem dilcilerin ve Arapların fasihlerinin, kelimelerin anlamlarına yönelik görüşlerine iltifat ederek terâdüf olgusunu reddetmişlerdir. Öyle anlaşıyor ki terâdüfle başlayan bu sürecin, tamamlanma yolunda yakın ilişkisi olduğu düşünülen olgu, *furûk* olmuştur. Dolayısıyla konular birbirinin zıddı değil birbirinin mütemim cüzleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ele alınan konu her ne kadar Arap dili kapsamında incelenirse de Kur'an ilimlerinin öne çıkan başlıklarından biri haline gelmiştir. Bu sebeple araştırma yöntemi olarak, kelimenin lügat çalışmasının arz ettiği önem kadar, tefsir kitaplarındaki dilsel yorumlar da dikkatle incelenmiş ve çalışmanın boyutu ile orantılı olarak minimize edilme gayretiyle, amacı dahilinde çalışmada yer bulmuştur. İhtiyaca binaen çalışma, Arap şiirinden ufak dizeler ve bazı hadislerin furukla ilgili kısımlarını da içine almış ve aralarındaki farklar değerlendirilmiştir.

2. TERÂDÜF VE FURÛK OLGUSU

Terâdüf "ترادف" sözcüğü r-d-f kökünün *tefâul* bâbından masdarıdır. Herhangi bir şeyi takip eden için *ridf* (ردف) ifadesi kullanılmıştır. Bu bağlamda bir şeyin peş peşe gelmesine *terâdüf* (ترادف) denilmektedir. ردیف kelimesinin cemi sığası ise جاء القوم رُدافى olarak kullanılır. "جاء القوم رُدافى" kavim peşpeşe geldi anlamındadır.⁵ Tükçedeki eşanlamlılık ve anlamdaşlık kelimeleriyle ifade edilen terâdüf kavramı, çoğu dil bilimcilere göre anlamları birbirine yakın veya aynı olan sözcük ya da deyimler arasındaki bağlantı⁶ olarak izah edilmektedir.

⁴ Kadir Kınar, *Anlambilimi ve Arap Anlambilimi*, (İstanbul: Ravza Yay., 2008), 11.

⁵ Bk. Ebû Adirrahmân el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî ve Ahmed es-Sâmerrâî, (Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl), 8/22-23.

⁶ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Dil Tarih Kur. Yay. 1992), 55.

Sîbeveyh (180/796), lafızların manalarla ilgisini açıklarken kelimeleri üç kısma ayırmış, daha sonra onun bu yapmış olduğu taksimât, tebâyün, terâduf ve lafzî iştirâk olarak şöhret bulmuş ve ondan sonra gelen ilim adamları mütebâyin, müterâdif ve lafzî müşterek konularında çalışmalar yapmışlardır.⁷

Geçmişten günümüze terâdufün ortaya çıkışı dilbilimcileri meşgul etmiştir. Bu husus, konuya dair çalışma yapan ilim adamları nezdinde terâdufün tanımının netleşmemiş olması ve bu olgu ile ilgili farklı görüşlere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.⁸ Bazı dilbilimciler terâdufün fesâhat ve beyân yönünden birçok faydasından bahsetmişler, bazıları ise fesâhate zarar verdiği görüşünü savunmuşlardır. Terâdufî savunanlar, dilde fesâhat ve belâgat açısından zenginlik ve telaffuzda kolaylık sağladığı, dili sanatsal açıdan güzelleştirdiği gibi sebeplerle olumlu bir yaklaşım sergilerken, terâduf karşıtı düşünenler fesâhat açısından dile katkı değil aksine zarar verdiği, tercüme zorlaştırdığı gibi sebeplerle terâduf için olumsuz tutum sergilemişlerdir.⁹

“Farklılıklar anlamına gelen *furûk* kelimesi, ilk dönemlerde hayvan türleri ve onların farklı uzuvlarına verilen isimlerle ilgili çalışmaların ana konusu idi. Ancak son asırlarda dilbilimciler bu mefhumu dil geneli hakkında yorumlamış ve Arapçada semantik açıdan ele alınan dilsel farklılıklar bu isimde mercek altına alınmıştır.”¹⁰ Semantik kavramı *furûk* ile ilgili olduğu halde birebir aynı şeyleri ifade etmez. Semantik kavramı kolay anlaşılan bir kavram gibi düşünülse de öyle değildir. Konunun girift olması, konuyla ilgili altyapı çalışmalarının yeterli olmayışı ve birçok ilimle ilgili geniş bir alana sahip olmasıyla irtibatlandırılmıştır. Bu konuda çalışmalarıyla ünlü İzutsu'ya göre anlamı olan her kelime semantiğin konusu olarak zikredilebilir.¹¹

Semantik, bir dil kavramı olarak; etimolojik kökten başlayarak tarih süresince kelimelerin aldığı halleri ve manalarını inceleyip tahkik eder. Bu analitik bakışı sağlamak için kelimenin etimolojisinin bilinmesi gereklidir. Sonrasında semantik biliminin kuralları tatbik edilip tarihi serüvende elde edilen yeni anlamları ve o kelimeden müştak, ulaşılabilen tüm kelimelerin manaları belirlenmelidir. Buna ilaveten kök manaları esas alınarak, kelimenin uğradığı değişik-

⁷ Bk. Sıdkî, Hâmid-Tîbe Seyfî, “Kadiyyetu't-Terâduf beyne'l-İsbât ve'l-İnkâr, *Mecelletu'l-Luğati'l-Arabîyye ve Âdâbiha*, 1/3, (Yıl: 2006), 46.

⁸ Sabri Türkmen, *Kur'an-ı Kerim'de Anlam İncelikleri (Furûk Bağlamında)*, (İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017), 57.

⁹ Türkmen, *Kur'an-ı Kerim'de Anlam İncelikleri*, 62-65.

¹⁰ Chaudhary, Mohammad Akram, *Al-Furûq al-Lughawiyyah The Culmination of a Genre*, 26/1, (İslamâbâd: Islamic Studies, 1987), 63 akt. Türkmen, *Kur'an-ı Kerim'de Anlam İncelikleri*, 69.

¹¹ İzutsu Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, (Ankara: Kevser Yayınları), 14.

liklerle aldığı diğer anlamlar tespit edilmelidir. Etimolojik anlamda uygunluk gösterenler, *semantik* olarak tanımlanmaya hazırdır. Semantik tanımına uygun olmayan kelimeler, anlam bilimi tespit edilmemiş, sonradan kazandığı manalarla semantik anlamda değerlendirilmeyen kelimeler olarak karşımıza çıkar. Böyle bir çalışma dilin semantik analizini yapmak açısından büyük gereklilik arzeder. Aksi taktirde bir dilin analizini semantik açıdan yapmak mümkün değildir.¹²

Dilbilimcilerin bazıları tam terâdüf olgusunu reddetmiş, müterâdif olduğu iddia edilen kelimelerin muhtelif manalar aldığını ifade etmişlerdir. Bu kelimeler analiz edildiğinde benzer görülen özelliklerinde ortak olmayan noktalar tespit etmişlerdir.¹³ Müradif olduğu ifade edilen birinin ismin kendisi için konulmuşken, diğeri sıfat olarak verilmiş olabilir. *İnsân* (إنسان) ve *nâtık* (ناطق) kelimeleri böyledir. Bazen de duruma göre değişiklik gösteren kelimelerdir. Örneğin *ku'ûd* (قعود) ve *culûs* (جلوس) kelimeleri oturmak anlamında oldukları halde; *culûs* yatarken doğrulup oturmayı, *ku'ûd* ise ayakta iken oturmayı ifade eder.¹⁴ Hülâsa bu çalışmalar ışığında, Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için Arapça'da kelimelerin anlam ve kullanım farklarını ifade eden bir kavram olarak *furûk* olgusu gündeme gelmiştir.

Furûk, fark sözcüğünün çoğulu olup *terâdufe* alternatif olarak kullanılmıştır. *Fark* kelimesi iki şeyin farklılığını ortaya koymak veya birbirinden ayırmaktır.¹⁵ İbn Fâris (ö. 395/1004) ف-ر-ق sözcüğündeki ف-ر-ق harflerinin kelimenin asli harflerinden olduğunu ve kelimenin, bir şeyi başka bir şeyden ayırmak ve aralarını tefrik etmek manasına geldiğini söylemiştir.¹⁶ Arap dilinde önemli bir yere sahip olan *furûk*, ıstılahi anlamda geçmişten bugüne birçok dilbilimcinin dikkatini çekmiş, onların çalışmalarına konu olmuş böylelikle *furûk* kelimelerin arasındaki ince anlam farkları olarak literatürde yerini almıştır. İlk dönem dilbilimciler kelimeler arasındaki nüansları biliyorlardı. Fakat zamanla insanlar bilgi yetersizliği ve ihmal gibi sebeplerle bu detaylara dikkat etmemişler ve yakın anlamlı birçok kelimeyi aynı manada kullanmışlardır. Bu durum yakın anlamlı olan kelimelerin aynı anlamda kullanılmasıyla zuhur etmiş ve *furûk* ilmini gün-

¹² İsmail Yakıt, "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi", *SDÜİFD*, 1/1 (Yıl: 1994), 17.

¹³ Muhammed b. Abdurrahman eş-Şâyi*, *el-Furûku'l-luğaviyye ve eseruha fi tefsîri'l-Kur'ân*, (Riyad: y.y., 1993), 82.

¹⁴ Celâluddîn es-Suyûtî, *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-lugati ve envâiha*, thk. Fuâd Ali Mansur, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1998), 1/318.

¹⁵ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/147.

¹⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemü mekâyîsil-luğa*, thk. Muhammed Abdusselâm Hârûn, (Dâru'l-Fikr 1979), 4/493.

deme getirmiştir.¹⁷ Bu ilmin bilinmesi ve dikkate alınarak Kur'an kelimelerinin incelenmesi, kelimelerin bağlamının ifade ettiği manalar açısından oldukça önemlidir.

Kur'an'ın Arapça bir metin olarak anlaşılması ve yorumlanmasında, onun dilini bilmek kadar bağlamını bilmek de gereklidir. Vahiy süreci yirmi üç yılı bulmuş bu mukaddes kitabı değerlendirirken bu zaman zarfında, olayların akışını ve hikaye edilen konuların örüntüsünü gözardı ederek, kelimeleri bağlamı dışında değerlendirmeye tabi tutmak, onun yanlış anlaşılmasına hatta yanlış hüküm verilmesine olanak sağlar. Oysa emir ve yasakların doğru anlaşılabilmesi için kelimelerin bağlamını bilmek gerekir. Şayet kelimelerin tek tek anlamlarının ilerisine geçerek onların kullanıldıkları cümle içindeki anlamlarını tespit edersek, işte o zaman kelimelerin kullanıldıkları bağlamlardaki anlamını tam olarak bulabilme imkanını elde edebiliriz.¹⁸

Ayrıca Kur'an mealleri incelendiği taktirde *furûk* ilminin Kur'an'ın muhtevasına uygun zenginlikte aktarılmadığı müşahade edilir. Oysa hangi dile çevrilmesi amaçlanıyorsa o dil için meal çalışmalarında ihmal edilmeyecek kadar önemli bir mevzudur. Kur'an'ın manasını Türkçeye çevirmenin zorluğu *furûku* gözardı etmeye bahane olmamalıdır. *Furûk* kavramı bu tenbihi neredeyse her kelimedede bize hatırlatmaktadır.¹⁹

2.1. حزن / H-z-n

الحُزْنُ/الحَزَن bir şeydeki sertlik demektir. Yerdeki ve hayvanlardaki hashinlik, hüzn kelimesiyle ifade edilmiştir.²⁰ Kişinin gönlünü kaplayan üzüntü nedeniyle bu ifade gönüldeki sertlik için de kullanılmıştır. Bu bağlamda sertlik üzüntü ile birlikte ifade edildiğinde خَشْنَتْ بِصَدْرِهِ denir ki bu, 'kişiyi üzdüm' demektir. Zıddı ise ferahlık/sevinçtir.²¹

Hüzn kelimesi Kur'an'da 42 yerde geçmektedir.

فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

¹⁷ ed-Dûri, Muhammed Yâs, *Dekâiku'l-furûki'l-luğaviyya fi'l-beyani'l-Kur'ânî*, (Bağdâd: Kulliyyetu't-terbiye fi Câmi'ati Bağdâd, 2005), 7-8.

¹⁸ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine- Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri*, (İstanbul: Şûle Yayınları, 1992), 118.

¹⁹ Sabri Türkmen, "Furûq İlmi Açısından Ecr, Sevab ve Ceza' Kelimelerinin Kur'an'daki Kullanımları", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (Bahar 2013), 159.

²⁰ el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 3/161; İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisil-luğa*, 2/43.

²¹ er-Râğîb Ebu'l-Kâsım Huseyin b. Muhammed el-İsfahânî, *el-Mufredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Safvân 'Adnân, (Dımeşk: Dâru'l-İlm, 1412 h.), 231.

“Onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”²² Özellikle *lâ havfun* ifadesi bir çok ayette bu haliyle geçmektedir.²³ Tefsir alimleri, bu ayette hüznle ilgili tüm içerikleri zikretmelerinin yanısıra, *havf* kelimesiyle birlikte gelmesine, takdim-tehirle ilgili yorumlara dikkat çekmişlerdir.

Bu ayetin tefsirinde Ebû Hayyân (ö. 745/1344), korkmamanın hüznlenmemeye takdim edildiğini belirtmiştir. Ona göre gelecek için korku taşımamak, geçip gidene üzülmekten daha mühimdir. Devamında Ebu Hayyân ayetle ilgili müfessirlerin açıklamalarına yer vermiştir: Hüzn; geçmiş ve şimdiki zamanla alakalı iken, korku gelecekle ilgilidir. Ölecek olan kimse için ölümden sonra ne olacak endişesinden daha büyük bir korku yoktur. İşte bu ifadeyle Allah Teâlâ müminleri güven altına almıştır. Bu sebeple müminler, asi kimseleri ahirette bekleyen azaptan korkmazlar. Dolayısıyla ne mazide ne de şimdi istedikleri ve elde edemedikleri şeylere üzülmazler. Müstakbele dair azab korkusu, ölüm anındaki hüzn, yarınla alakalı kötü duygular, isteyip de ellerinden kaçırdıkları şimdi veya geçmişteki fırsatlar onları endişelendirmeyecektir.²⁴ Bu durumda hüzn akıbetle ilgili tasalanmak için korkudan daha hafif bir duygudur. Ayette ise müminin, ister ağır ister hafif olsun hiçbir olumsuz duyguyla yüz yüze gelmeyeceği açıkça anlaşılmaktadır.

وَلَا يَحْزُنُكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنُضَرُّوا اللَّهُ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حِطًّا فِي
الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

“Küfürde yarışanlar seni üzmesin. Onlar, Allah'a hiçbir şekilde zarar veremezler. Allah, onlara ahirette bir pay vermemek istiyor. Onlar için büyük azap vardır.”²⁵

Bu ayetin münafıklar, irtidat eden bir kavim, Kureyş müşrikleri yada Yahudi liderleri ile ilgili nazil olduğu ifade edilirken, Ebû Hayyân, mananın umuma teşmil edilmesinin daha uygun olacağı tespitinde bulunmuş ve şu açıklamayı ilave etmiştir: Rasulullahın küfre girenlerin akibeti için endişelenmesi onlara olan merhameti ve şefkati sebebiyledir ki o, onların islama girerek ateşten kurtulmalarını arzu ediyordu. Bu üzüntüyü abartması nehyedilerek bir başka ayette de:

²² el-Bakara 2/38.

²³ Bk. el-Bakara 2/62, 112, 262, 274, 277; Maide 5/69; el-Enâm 6 /48.

²⁴ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr), 1/143.

²⁵ Âl-i İmrân 3/176.

“O halde onlar için üzüлüp kendini helak etme.”(ayet numarası?) şeklinde uyarılmıştır.²⁶

er-Râzî'nin (ö. 606/1210) yukarıdaki ayetle ilgili, hüzn kelimesinin, el-den kaçırılan fırsatla ilgili olduğu ve bu durumun daha önce mümin iken irtidat eden bir grupla alakalı olarak, kaçırdıkları cennet nimeti üzerine Rasulullahın hüznlendiğini yorumlarına ilave ettiği görülmektedir.²⁷

Ayette Hz. Peygamberin üzüntüsünde sarfedilen hüzn kelimesinin; O'nun insanlığa olan hoşgörüsünden hareketle, küfre girmiş, isyan bataklığında gezinen, hatta düşmanlık besleyen şahıslara dahi merhametle muamele ettiği için, buradaki hüznün şefkat bağlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَغَفُورٌ شَكُورٌ

“Şöyle derler: Hamd, bizden hüznü gideren Allah'a mahsustur. Şüphesiz Rabbimiz çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.”²⁸ Ayetteki bizden hüznü gideren ifadesini dil alimlerinden Ferrâ (ö. 207/822), ‘dünya maişeti ve dünyalık için tasalanma’ olarak yorumlar ve şu görüşlerin de olduğunu dile getirir: Buradaki hüznle kastedilen ölüm üzüntüsüdür. Bu, ateş ve cennete dair duyulan endişeyle alakalı bir hüznüdür ki; nitekim onların hangisine gideceğimizi bilmemekteyiz.²⁹

Hüznün en önemlisi, müttakilerin kötü akibete duyduğu hüzn olarak bahsedilmiş; hayatın afetleri ve ölümle ilgili, iblis ve vesvesesinin sebep oldukları, geçim tasası ve nimetlerin kaybolması ile ilgili olduğu gibi farklı şekillerde yorumlanmıştır. Hülâsa bu kelime din ve dünyaya ait duyulan endişeyi ve kederi kapsamaktadır.³⁰

er-Râzî bu ayetle ilgili özetle şöyle demiştir: Hüznle ilgili çok söz söylenmiştir, en uygun olanı, ona dair ne varsa mananın hepsine hamledilmesidir. Çünkü ayette geçen hüzn kelimesiyle gelen “ال” cinsini istiğrak için gelmiştir. Dolayısıyla hüznün tüm hallerini teşmil eder. Hüznün giderilmesi, ihtiyacın elde edilmesi ve sürekliliğinin sağlanması ile olur. İhtiyaç duyulan şeylerden bir kısmının olmaması hüznün sebebidir; bu ihtiyaçların olup da devam etmemesi halinde yine hüzn olur. Zira nimete ulaşamamak veya ulaşıp onu kay-

²⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/96.

²⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 9/84.

²⁸ el-Fâtır 35/34.

²⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ', *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf Necâfî vd., (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme), 2/370.

³⁰ Bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/614.

betmek korkusu aynı şeydir.³¹ Yani nimetle karşılaşmamak ve elde edip de onu kaybetmek bunların her ikisi de hüznün sebebidir.

Seyyid Kutup (ö. 1386/1966) burada geçen *hazen* kelimesinin fonetik anlamda rahatlatıcı bir değere sahip olduğunu, kelimenin fetha ile tahfifinin, ifadeye yumuşak ve sakinlik sağladığı gibi manaya da hafiflik getirdiğini belirtmiş, ayette kullanılan diğer sözcüklerin de bu meyanda melodisinin yumuşak tatlı ve sessiz olduğuna vurgu yapmıştır.³² Zira cennet ashabı, artık cennet yurdunda sınırsız nimetlerle ödüllendirilmenin keyfini yaşamakta ve can sıkıcı hiçbirşey ile muhatab olmamaktadırlar.

تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا

“Üzüntüden gözlerinde yaş aktığı halde dönüp gidenler.”³³ Bu ayetteki tablo, vazifeyi ifa edememekten kaynaklanan üzüntüyü dile getirmektedir.³⁴ Dolayısıyla hüznün, bambaşka bir boyutta müşahede edilmektedir. Dikkat edilirse ne ele geçmiş bir mal ne de onun kaybı vardır. Burada, en zorlu seferlerden biri olarak bilinen Tebük seferine katılmayı çokça arzulayıp, Rasulullahın sefer emri üzerine kusursuz bir itaatle koşup gelen, fakat binecek binek olmadığı için geri dönmek zorunda kalan sahabenin takındığı tavıra işaret edilmekte, dökülen gözyaşının; Rasulullahın yanında olma arzusu, onun mücadelesine omuz verme şevki ve Allah’ın dinine yardım onuruna ulaşma çabası olarak yorumlanmaktadır.

Bir de üzüntünün engellenemeyen boyutu vardır ki bu; insanın elinde olmadan etkilenmesine sebep olan imtihanlardır. Rasulullah dahi hayatının farklı safhalarında üzüntünün bu boyutunu yaşamıştır. Ancak böyle bakıldığında oğlu İbrahim’in vefatıyla muhatap olduğu hüznü anlamak mümkün olabilir. Zira İbrahim öldüğü zaman Rasulullah şu sözleri sarfetmiştir:

إِنَّ الْعَيْنَ تَدْمَعُ وَالْقَلْبَ يَحْزَنُ وَلَا نَقُولُ إِلَّا مَا يَرْضَى رَبُّنَا وَإِنَّا بِفِرَاقِكَ يَا إِبْرَاهِيمَ لَمَحْزُونُونَ

“Göz yaş döker, kalp üzülmür fakat biz ancak Rabbimizin razı olacağını söyleriz. Ey İbrahim senin ayrılığın bizi mahzun kılıyor.”³⁵

“Üzüntüye kapılmayın,”³⁶ وَلَا تَحْزَنُوا “Ve üzülmeyin,”³⁷ gibi ayetlerde ise nehyedilen, üzüntüye kapılmayı istememek değildir. Zira üzüntü talep edilerek

³¹ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-ğayb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 26/25.

³² Seyyid Kutb b. İbrâhîm, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, (Kahire: Dâru's-Şurûk, ts.), 5/2945.

³³ Tevbe 9/92.

³⁴ Seyyid Kutb, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 3/1685.

³⁵ Muhammed İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007), Cenâiz, 43.

elde edilemez. O taktirde burada asıl olan şey, insanın kederlenmesine yol açan ve onun başına gelmesine sebep olan şeylerle meşguliyetten alıkoymaktır. Hicivleriyle tanınan İbnü'r-Rûmî (283/896) aşağıdaki beyitte bu manaya şöyle değinmiştir:

مَنْ سَرَّهُ أَنْ لَا يَرَى مَا يَسُوهُ فَلَا يَتَّخِذُ شَيْئاً يُبَالِي لَهُ فَقَدْ

“Kim kendisini üzen bir şey görmek istemiyorsa, kaybolduğunda **üzüleceği** bir şeyi edinmesin.”

Bu özellikle, insanın dünyaya bakış açısını değiştirip onu doğru algılaması konusunda bir teşviktir. Böylece fert, dünyevi herhangi bir musibetle karşılaştığında, onu tanıdığından büyük bir yıkım olarak görmeyecektir. Çünkü kişinin kendini küçük zorluklara hazırlaması, daha büyüklerini kaldırabilme gücünü elde etmesini sağlar.³⁸

İmam eş-Şâfiî de bir şiirinde hüzn kelimesine şöyle yer vermiştir:

وَلَا حُزْنَ يَدُومُ وَلَا سُرُورَ وَلَا بُؤْسَ عَلَيْكَ وَلَا رَحَاءَ

“Ne bir **hüzün** daimidir ne de bir sevinç, ne keder ne de rahatlık.”³⁹

Hüzün; geçmiş ve geleceğe dair her türlü tasa ve endişeyi taşıyan bir özelliktedir. Esasen haşiniliği ifade eden bu sözcük, birlikte kullanıldığı kelimelerle farklı anlamlara gelebildiği gibi, genel olarak iç sıkıntısını ifade eder.

2.2. اسف / E-s-f

اسف *Esef*, belli durumlarda hüzn belli durumlarda da kızgınlık anlamında kullanılır. Eğer bir kişi gücünün yettiği birisiyle sürtüşürse, ona karşı öfke halini gösterir. Ancak gücünün yetmediği veya kendi seviyesinde bir kimse ile bir çekişme yaşarsa o zaman hüznlenir.⁴⁰ *Esef* üzüntü ve öfkenin birlikte olmasıdır fakat zaman zaman farklı anlamlarda da kullanılabilir. Asıl manası ise kalpteki kanın insanın içindeki intikam duygusunu tetiklemesidir. Eğer kişinin problem yaşadığı şahıs mevki bakımından kendisinden alt konumda ise bu duygu yayılır, öfkeye dönüşür; eğer bu kişi konumu itibariyle kendi konu-

³⁶ Âl-i İmrân 3/139.

³⁷ Hicr 15/88.

³⁸ er-Râğıb, *el-Mufredât*, 231.

³⁹ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *Divânu 'l-İmâm eş-Şâfiî*, (Kahire: Mektebetu İbn Sînâ), 10.

⁴⁰ el-Ferâhîdî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 7/311.

mundan üstünse o zaman da içine kapanır üzüntü halini alır. Nitekim İbni ‘Abbâs’a üzüntü ve öfkenin mahiyetiyle ilgili sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Kaynakları birdir ama isimleri farklıdır.”⁴¹

el-Vâhidî, gazab ve hüzn kelimelerinin esef kelimesinde birleştiğini söyleyerek şu değerlendirmede bulunmuştur: Bu iki kelimenin anlamı birbirine yakındır. Çünkü gazap hüzünden hüzn de gazaptan kaynaklanır.⁴²

Esef lugatta gadabda aşırılığı ifade eder.⁴³ Müfessirler esef kelimesinin anlamı ile ilgili farklı manalar vermişlerdir. İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-8): Âsif, hazîn/hüzünlü kimse manası verirken, Mücahit (ö. 103/721) *cez’i*/kederli, Zemahşerî ve İbn ‘Atiyye ise hayıflanan ve aşırı gazablanan manası vermişlerdir.⁴⁴

Gazab anlamında ele alanlar Yüce Allah’ın şu ayetini delil getirmişlerdir:

اِنْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ فَلَمَّا اسْفُوتْنَا

“Böylece bizi öfkelerendirince, onlardan intikam aldık ve hepsini suda boğduk.”⁴⁵ Yani, bizi gazaba getirdiler.⁴⁶ İbn ‘Abbâs da ayetin tefsiriyle ilgili iki görüş ileri sürmüştür. Birincisi: ‘Bizi gazablandırıdılar, ikincisi: ‘Bizim mümin dostlarımızı üzdüler’.⁴⁷

Âsefünâ (bizi üzdüler) kelimesi ise firavun ve kavminin yaptıkları için kullanılmıştır. Çünkü onların yaptıkları Allah’ın hesap sormasını gerekli kılan davranışlardır. Bu durum, üzülen bir kimsenin kendisini üzenden intikam alması gibidir. Çünkü onlar Allah Resulüne isyan ettiler. Hz. Musâ’yı tasdik eden birçok mucizeye rağmen şirk içerisinde olmaya devam ettiler. Buradaki gazabı çağrıştıran ifade, efendisini üzüp de onun rahmetinden uzaklaşmasına sebep olan kimseye, efendisinin verdiği tepki olarak nitelenebilir. Zira Allah’ın gerçek manada gazaplanmakla vafedilmesi mümkün olmadığı gibi üzüntü ile vafedilmesi de imkân dâhilinde değildir. Ancak bu yorumlanabilir. Allah’ın onlara olan muamelesi, kölesine karşı çok merhametli olduğu halde kölenin çok serkeş davranarak efendisine iyilik yapacak bir yol bırakmamasına benzetilmiştir.⁴⁸

⁴¹ er-Râgıb, *el-Mufredât*, 75.

⁴² Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 4/319.

⁴³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 6/196.

⁴⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 4/319.

⁴⁵ Zuhurf 43/55.

⁴⁶ er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 75.

⁴⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 8/19.

⁴⁸ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr vet-tenvîr*, 25/272.

Esefi el-'Askeri, 'beraberinde gazap veya gayz olan hasrettir' şeklinde yorumlamıştır. *Âsif*, gazablanan ve yanıp yakılandır. Sonrasında bu kelimenin kullanımı artmış ve '*Ne zaman ki bizi eseflendirdiler (gazablandırıldılar), biz de onlardan intikam aldık*' ayetinde sadece 'gazab' öfke anlamında kullanılmıştır. Gazabın, Allah'ın sıfatları konusunda kullanılması mecâzdır ve onun hakîkati, 'kendine gazab edilenler için 'ikâbın (cezanın) gerekli olması'dır.⁴⁹

Bazı âlimler ise *âsif* kelimesinin *muğtâz*/öfkeli, kin tutan anlamı da taşıdığını söylemiş ve öfke/kin ile kızmak kelimelerinin farklı anlamlar taşıdığını belirtmişlerdir. Şöyle ki Allah Teâlâ öfke/kin ile vasfedilemez ancak kızmak ile vasfedilebilir. Çünkü kızmak kızılan kimseye zarar verme iradesidir. Öfke ve kin ise öfkelenen kimsede meydana gelen bir değişimdir ve öfkelenene zarar verir. Bu durum gülmek ve ağlamak gibi olup cismanidir. Allah için kullanılması uygun olmaz. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Musa'dan söz ederken onun kendisinden sonra buzağıya tapan kavmini azarladığından haber vermiştir.⁵⁰ Bu da tepkisini dışa vurduğu için gazab halinin ifadesi olmuştur.

Ebû Abdillâh İbnü'r-Ridâ (ö. 247) der ki: Allah, kulların üzüldüğü gibi üzülmez/öfkelenmez; fakat onun esef duyan ve razı olmayan dostları vardır; onların hoşnutluğunu kendi hoşnutluğu; üzüntülerini de kendi öfkesi kılmıştır. Nitekim bu konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: "Kim benim bir dostumu aşağılarsa, bana karşı savaş açmış olur."⁵¹

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ

"Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mik'âil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkarcı kâfirlerin düşmanıdır."⁵²

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَى قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا

"Musa, kızgın ve öfkeli bir halde kavmine dönünce"⁵³ ayetinde yer alan *esif* kelimesiyle aynı manada olan *اسيف* *esîf*, öfkelenen anlamında kullanılır, istiare yoluyla, kişinin hizmetlisi için ve pek tanınmayan şahıslar için de kullanılır. هو *esiftir* 'o *esiftir*' sözü bunu ifade eder.⁵⁴

⁴⁹ Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, (Kum: Muessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, 1412/2000), 186.

⁵⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 22/88.

⁵¹ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 75.

⁵² Bakara 2/98.

⁵³ A'râf 7/150.

⁵⁴ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 76.

Esef in hüznün anlamında olduğunu söyleyenler bu manayı Hz. Aişe hadisinde *Ebu Bekir hüzünlü bir adamdır*’ sözü ile desteklemişlerdir.⁵⁵

وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَأَيُّضًا عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ

“Onlardan yüz çevirdi, ‘Ah Yusuf’um ah’ diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine ak düştü.”⁵⁶ Zemahşeri *ese*f i bu ayet bağlamında; hüznün, hasret ve kederin en ağır hali olarak değerlendirmiş ve bu halin sahibi ile birlikte üzerinden uzun zaman geçse de varlığını sürdürdüğünü ifade etmiştir. Zemahşeri’nin görüşünü ayetlerin siyaki desteklemektedir. Nitekim Yakup’un (a.s.) oğlu Yusuf’a (a.s.) olan hüznü uzun sürmüş ve gönlüne ağır gelen bir hal almıştır. Bu sebeple onun kederi öyle bir boyuta ulaşmıştır ki gözleri kapanmıştır.⁵⁷

2.3. بث / B-s-s

بث *Bess*, aslında ayırmak demektir. بثت الشيء والحيز ‘bir şeyi, bir hayrı yaydım’ demektir. Saldırı anında atların (hücum için) salıverilmesi veya av üzerine köpeklerin bırakılması manasına da gelir.⁵⁸ *Bess*, rüzgarın toprağı saçıp savurması gibi herhangi bir şeyi saçıp savurmaktır. Allah’ın, yarattıklarını geçimlerini sağlasınlar diye yeryüzüne yayması da *bess* sözcüğüyle ifade edilmiştir.⁵⁹

“Yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymıştır”⁶⁰ ayeti Allah Teâlâ’nın yoktan var edip yarattıklarını ortaya çıkarmasına işaretler.⁶¹ Kelimenin aslı, ‘dağınıklığın çokluğu’ dur. Yüce Allah’ın, كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ “Darmadağınık pervaneler gibi”⁶² ayeti de bu anlamdadır.⁶³

“Dağılıp toz duman haline geldiğinde.”⁶⁴ Bu ayette, dengeli ve sarsıntısız bilinen, dünyada en sağlam görüntüyü temsil eden dağların her zer-

⁵⁵ er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, ١٥/١٠.

⁵⁶ Yusuf 12/84.

⁵⁷ Bk. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/٤٩٧.

⁵⁸ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 8/217; İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, 1/172.

⁵⁹ İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğa*, 1/172.

⁶⁰ Bakara 2/164.

⁶¹ er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 108.

⁶² el-Kâri’a 101/4.

⁶³ el-Askerî, *el-Furûku’l-luğaviyye*, 185.

⁶⁴ Vakıa 56/6.

resinin dağılmış olmasını resmederek ve kıyamet gününün dehşetini tasvir etmek için *bess* kelimesi kullanılmıştır.⁶⁵

Bess kelimesinin kullanıldığı farklı bir alan da hüzn ile alakalıdır. *Huzn*, 'Hemmin (kederin) gılasını (ağırlığını) ifade eder'. *Bess* ise, 'üzüntünün yayıldığı ve gizlenmediğini ifade eder'. Kelime, birine sırrını açıkladığında *أَبَشَّهُ مَا* 'ona sırrımı açıkladım' sözünden alınmıştır. *بَشَّ النَّفْسُ* İnsanın içindeki üzüntü ve sırrarı ifade eder.⁶⁶ Hüzünle ilişkisi ise kendisinden şikayet edilen durumun tezahür edip yayılmasıyla alakalıdır.⁶⁷

Bess kelimesi Kur'an'da hüznle yakın anlamda, bir yerde geçmektedir.

“Ben kederimi ve üzüntümü Allah'a şikayet ediyorum.”⁶⁸ قَالَ إِنَّمَا أَشْكُوا بَنِي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ

Ayette Allah Teâlâ Yakup'dan (a.s.), onun “Ben kederimi ve üzüntümü Allah'a şikayet ediyorum” sözüyle durumunu muhataplarına yakınmaksızın, Allah'ın huzurunda olduğu idrakiyle sadece O'na arzettiğinden bahsetmiştir. Eğer insan sıkıntılarını Allah'a arz ediyorsa o taktirde ideal olanı yapıyor demektir. Nitekim Rasulullah (s.a.v.); ‘Allah'ım senin kızgınlığından senin rızana, senin gazabından senin affına, senden yine sana sığınırım’ diyerek dua etmiştir. *Huzn/üzüntü*, insanın içinde saklayıp gizlediği bir şey ise *hemm*, saklamayıp başkasına haber verirse *bess* olarak isimlendirilir. *Bess*, hüznün şiddetli olanı, hüzn ise *hemmin* şiddetli olanıdır denilmiştir. Çünkü kişi dilini tutabiliyor, başkasına haber vermiyorsa bu durumda hüzn onu kuşatmış ele geçirmiş sayılmaz. Ancak hüzn, insanın onu içinde saklayamayacağı derecede büyürse, kişi onu içinde tutamaz ve ister istemez onu dışa vurur. İşte bu durum *bess* diye ifade edilir. Bu da insanın onu gizlemekten aciz kaldığını, büyüyen o hüznün insana hakim olduğunu gösterir. Ayrıca Yakup'un (a.s.) ‘kederimi ve üzüntümü Allah'a’ ifadesi hüznün büyük veya küçük her halini sadece Allah'a arz ettiğini gösterir.⁶⁹ Yâkub'un (a.s.) ifadesinde kullanılan *بَشِي* kelimesi, gizliden gizliye içime yaydığım kederim anlamına gelmektedir.⁷⁰ Bu ayette, *bess* kelimesinin, hüzn kelimesine atfedilmesi, aralarındaki anlam farkı sebebiyledir.⁷¹

⁶⁵ Bk. Seyyid Kutb, *Fî zilâli'l-Kur'an*, 6/3462.

⁶⁶ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 108.

⁶⁷ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, 1/172.

⁶⁸ Yusuf 12/86.

⁶⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, 18/١٠٨.

⁷⁰ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 108.

⁷¹ el-'Askerî, *el-Furûku'l-luğaviyye*, 184.

Müfessirlerin çoğu bessi hüznün şiddetli olanı olarak tarif etmişler; bu şekilde isimlendirilmesinin nedenini; zorluğundan ve insanın taşıma kapasitesini aşıp başkalarıyla paylaşmasından ve onu yaymasından kaynaklandığını açıklamışlardır.⁷²

Bessi diğer kelimelerden ayırt eden özelliği, zorluğunun ve şiddetinin yanı sıra onun yayılıp neşredilmesidir.

2.4. حسر / H-s-r

حَسَرَ kelimesi, bir şeyi başka bir şeyden çıkarıp almaktır. حَسَرَ عَنْ ذِرَاعِيهِ ‘kollarını sıvadı’ demektir.⁷³ Giyinik kişinin üzerindeki kolları çıkarması anlamında da kullanılmıştır. حَاسِرٌ ise, üzerinde zırhı ve miğferi olmayan kişidir.⁷⁴ نَاقَةُ حَسِيرٍ eti ve gücü kaybolmuş dişi deve demektir. حَاسِرٌ potansiyel güçlerini bizzat kendisi işlemekten aciz olandır. Aciz kimseye مُحْسَرٌ denmesi ise, yorgunluğun onu gücünü kullanmaktan alıkoyduğu düşünülmesindendir.⁷⁵

Hasret kelimesi ve onun türevleri Kur’an’da dokuz defa geçmektedir.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ حَاسِرًا وَهُوَ حَسِيرٌ “Göz aradığı kusuru bulmaktan umudunu kesmiş yorgun ve bitkin bir halde sana dönecektir.”⁷⁶ Ayette hasîr gözün bakmaktan yorulup zelil olmuş bir halde işlevini yitirmesi tekrar bakmaya gücünün kalmaması anlamındadır.⁷⁷ Aynı zamanda حَسِرَتِ الْعَيْنُ gözün uzaktaki bir şeye dikkatlice bakması sebebiyle bitkin düşmesidir.⁷⁸

Melekleri tanımlarken bir ayette onların bıkmak usanmak bilmeden Allah’a itaat ve ibadet etmeleri vurgulanmış ve şöyle buyrulmuştur:

“O’nun ka-
tındakiler hiçbir büyüklük kompleksine kapılmaksızın ve hiç bıkmaksızın O’na ibadet ederler .”⁷⁹

⁷² Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, ۱/۳۹۶; er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 18/83.

⁷³ el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, 3/133.

⁷⁴ İbn Fâris, *Mu’cemu mekâyisi’l-luğâ*, 2/61.

⁷⁵ er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât*, 234-235.

⁷⁶ Mülk 67/4.

⁷⁷ er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 3/104.

⁷⁸ Ebu’l-Hasan Ali b. İsmâîl İbn Sîde, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrâhîm, (Beyrut: Dâru İhyâ-i Turâsi’l-‘Arabî, 1417/1996), 1/104.

⁷⁹ Enbiya 21/19.

Yine rabbimiz: فَتَقَعْدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا “Sonra kınanır ve (kaybettiklerin için) hasret çeker durursun.”⁸⁰ buyurmuştur. Ayette Resulullah’a nasıl infak edeceği ile ilgili bilgi verilmiş ve ne eli sıkı davranıp vermemesi ne de fazla dağıtıp muhtaç hale gelmesi istenmeyip ölçülü olması tavsiye edilmiştir. Nitekim daha önce de sözlük manasında da geçtiği üzere *mahsûr* kelimesi ile kastedilen, kişinin elindeki her şeyi çıkarıp dağıtması ve başkalarına muhtaç olmasıdır.

Hasret kelimesinin manalarından bir diğeri de pişmanlık ifade etmesidir. Yüce Allah şöyle buyurur: لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَٰلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ “Allah bu asılsız saplantıyı onların kalplerine çöreklenen acı bir hayıflanma kılsın diye...”⁸¹

Râgıb el-İsfehânî hasret kelimesi için şöyle demiştir: Kaçırdığı bir şeye üzülmek ve buna pişman olmaktır. Sanki işlediği günahlara sevk eden cehaleti kendisini kuşatmış, kişinin elini kolunu bağlamış ya da aşırı üzüntü sebebiyle onun kuvvetlerini kontrol eder hale gelmiş veya elinden kaçırdıklarını elde etmesine engel bir yorgunluk kendisine isabet etmiştir.

وَأِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ “Doğrusu Kur’an kafirler için bir üzüntüdür.”⁸² Burada ki hasret nedamettir. Kıyamet günü iman edenlere mükâfatları verilince kafirlerin bu duruma şahit olmalarıyla başlayan bir pişmanlığı anlatır. Denilir ki aslında kafirler, yalanlamalarına karşı Kur’an’ın onlara meydan okumasına cevap veremedikleri için, dünyada da hep hüsrân dolu bir pişmanlık içinde yaşamışlardır.⁸³ En’âm sûresindeki şu ayet bu durumla ilgili en özel ifadeleri taşır:

“Allah’ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar gerçekten ziyana uğramıştır. Nihayet onlara ansızın o saat (kıyamet) gelip çatinca bütün günahlarını sırtlarına yüklenerek, “Hayatta yaptığımız kusurlardan ötürü **vay halimize!**” diyecekler. Dikkat edin, yüklenedikleri günah yükü ne kötüdür!”⁸⁴

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ

“Kişinin: Allah’a karşı aşırı gitmemden ötürü bana yazıklar olsun! (demesi de böyledir).”⁸⁵

⁸⁰ İsra 17/29.

⁸¹ Âl-i İmrân 3/156.

⁸² Hakka 69/50.

⁸³ el-Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi ‘l-Kur’ân*, 18/277.

⁸⁴ En’âm 6/31.

⁸⁵ Zümer 39/56.

Muhammed Seyyid Tantâvî (ö. 1431/2010) “hasret; geçip gidene kederlenmek ve üzülmektir. Onlara duyulan pişmanlık fayda vermeyen bir pişmanlıktır. Sanki üzülen bu kimsenin gücü gitmiştir de geçip gideni döndürmeye gücü yetmemektedir.”⁸⁶ Yani bu keder ve tükenmişlik halinin insanın nefesine dadanıp, sürekli bir hüznün ile onu şiddetli bir eleme maruz bırakması ve hayat sevincini yok etmesidir.

Hasra حَسْرَة kelimesini müfessirler şu şekillerde yorumlamışlardır:

- التلهف hayıflanma ve pişmanlık,⁸⁷
- الندم pişmanlığın şiddetli olanı, umudundan uzaklaştığından dolayı kalbin acı çekmesi,⁸⁸
- Şiddetli hüznün,⁸⁹
- Pişmanlık halinin ortaya çıkması.⁹⁰

Şairler hasret ve hüznün temalarını şiirlerinde çokça kullanmışlardır. Örnek olarak, Temîm b. Cemil el-Evsî'nin özür ile ilgili şiirinde *hasret* kelimesiyle hüznü şöyle vurgu yaptığı görülür:

وَمَا جَزَعِي مِنْ أَنْ أَمُوتَ وَإِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّ الْمَوْتَ شَيْءٌ مُؤَقَّتٌ
وَلَكِنْ خَلْفِي صَبِيَّةٌ قَدْ تَرَكَتُهُمْ وَأَكْبَادُهُمْ مِنْ حَسْرَةٍ تَنْفَقَتْ

“Ben ölmekten korkmuyorum. Çünkü ölüm, vakti belli olan şeydir.

Fakat arkamda üzüntüden ciğerleri parçalanan çocuklar bıraktım.”⁹¹

Yukarıdaki şiirde de olduğu gibi Arap edebiyatında, pişmanlık ve onun gerektirdiği özür, gerek nesir de gerekse şiirde müstesna bir yere sahip olmuştur. Özellikle İslamî dönemde cahiliye şairlerinden bazılarının Allah Rasulüne

⁸⁶ et-Tantâvî, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîrû'l-vasit li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Kâhire: y.y., 1998), 15/325.

⁸⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Semir el-Buhârî, (Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 15/23.

⁸⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 1/397.

⁸⁹ Muhammed Tâhir İbn 'Âşûr, *et-Tahrîr vet-tenvîr*, (Beyrut: Müessesetu't-Târihi'l-'Arabî, 1420/2000), 3/264.

⁹⁰ er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 4/191.

⁹¹ Bk. Ramazan Meşe, *Endülüs Arap Şiirinde Özür ve Merhamet (İ'tizâr ve İsti'tâf)*, (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019), 81.

karşı onun davasına hakaret etmek için şiir inşad etmeleri, daha sonrasında İslama girince özür beyân etmeleri ve bu özrün Rasulullah tarafından kabul görmesini de O'nun merhametinin pişmanlığa verdiği cevabı göstermektedir.⁹² Konuyla alakalı olarak bu şiirlerde pişmanlık ve üzüntü ifadesi olan kelimeler, hüznün ve yakın anlamalı birçok kelimeyi de barındırmaktadır.

2.5. غم / Ğ-m-m

Ğamm bir şeyi örtmektir. "عَمَمْتُ الشَّيْءَ" bir şeyi örttüm onu kapattım demektir.⁹³ Bu manada buluta, güneşin ışığını kapattığı için غَمَامٌ ğamâm denir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır.⁹⁴

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ
"Onlar; Allah'ın buluttan gölgeler içinde, meleklerle birlikte kendilerine gelivermesini mi bekliyorlar?"⁹⁵

Ayrıca لَيْلَةٌ غَمَّةٌ bulutlu gece, يَوْمٌ غَمٌّ bulutlu gün, غَمَّ الْهَلَالُ ay bulutla örtüldü, demektir. Şair bir beyitte şu ifadeyi kullanır:

لَيْلَةٌ غُمِّي طَامِسٌ هِلَالُهَا

Bulutlu ve ayı sönük bir gecede

غمامة devenin burnu ile gözlerinin üzerine örtülen bez, ناصية غماء yüzü örtüp kapatan bez demektir.⁹⁶

الغَمَاءُ zamanın sıkıntılarının şiddetini ifade eder. İşler girift hale geldiğinde de bu ifade kullanılır.⁹⁷ غمة karışık/problemlili iş demektir. غم ve غمة tıpkı كرب ve كربة (dert) kelimeleri gibidir.⁹⁸

Ğam kelimesi Kur'an'da altı yerde geçmektedir.

إِذْ تُضْعِدُونَ وَلَا تَلْوَنَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَتَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لَكِنَّا لَنَنْزِلُنَا عَلَى
مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

⁹² Bk. Meşe, *Endülü's Arap Şiirinde Özür ve Merhamet*, 65.

⁹³ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi 'l-luğa*, 4/377.

⁹⁴ er-Râğıb, *el-Mufredât*, 613.

⁹⁵ Bakara 2/210.

⁹⁶ er-Râğıb, *el-Mufredât*, 614.

⁹⁷ el-Ferâhîdî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 4/351.

⁹⁸ er-Râğıb, *el-Mufredât*, 614.

“Peygamber, arkanızdan sizi çağırırken siz durmadan dağa yukarı kaçıyor, hiç kimseye dönüp bakmıyordunuz. Bundan dolayı Allah, size keder üstüne keder verdi ki, (bu durumlara alışasınız ve daha sonra) **elinizden gidene, ve başınıza gelene üzülmeyesiniz.** Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁹⁹

İbni Abbas bu ayeti şöyle yorumlamış: (Uhut savaşında) ellerinden kaptırdıkları şey ganimet ve zaferdi, fakat başarısız olup hezimete uğradılar. Ayet-ten şöyle bir anlam çıkarılabilir; Peygamber (s.a.v) onları savaşa çağırdığı halde onların imtina etmeleri ve yukarı çıkıp kaçmaları ve bu hali sürdürmelerindeki ısrarları sebebiyle Allah Teâlâ onlara keder üstüne keder vermiştir. Bu gam kendilerini öyle meşgul etti ki nefislerini kurtarma harici bir şey düşünemez oldular. Ölüm sebebiyle çektikleri tasa ve keder öyle bir hal aldı ki ganimet fırsatını kaçırmamanın hüznünü onlara unutturdu.¹⁰⁰ Bu ayet gammın hüznünden daha ağır olduğunu ifade eder.¹⁰¹ Hac sûresinde ise:

كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ

“**İzdiraptan** dolayı oradan her çıkmak istediklerinde, oraya geri döndürülürler ve: ‘Tadın bu yakıcı azabı’(denilir).”¹⁰²

İçinde bulundukları izdiraptan dolayı nefes almaları zorlaşır. Bu nedenle oradan kurtulmaya çalışırlar, buna her yeltendiklerinde geri döndürülürler. Böylece hayal kırıklığı yaşarlar ve onlara denir ki; tadın yakıcı azabı!¹⁰³

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً “Sonra işiniz başınıza **ğumme** (dert) olmasın.”¹⁰⁴ Bu ayette de gamm kelimesi karışık ve problemli iş olarak görülmüş ve dert nitelenmesi almıştır.

Hülasa gamm, bedensel izdirabı da barındırmakla birlikte, sahibinin kendini kaybetmesine sebep olan bir ağırlıkla onun nefsinin ablukaya alan ve olayları tahlil etmesine fırsat vermeyecek şekilde basiretini kapatan şiddetli hüznü ifade eder.

⁹⁹ Âl-i İmrân 3/153.

¹⁰⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/67.

¹⁰¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/85.

¹⁰² Hacc 22/22.

¹⁰³ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr vet-tenvîr*, 17/168.

¹⁰⁴ Yunus 10/71.

2.6. اسى / Esâ

Esâ kelimesi, hüznün bir şeyin üzerine hasredilmesi ve ona tahsis edilmesi manasındadır.¹⁰⁵ Müfessirlerin çoğuna göre *esa* kelimesi hüznün veya şiddetli hüznle müteradiftir, yakın anlamlıdır. Bu kelime Kur'an'da dört yerde zikredilmiştir.

فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ *"Artık sen, yoldan çıkmış bir kavim için üzülme."*¹⁰⁶

فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"Kafirler topluluğuna üzülme."*¹⁰⁷

Hüznün ilgili ayetlerde de geçtiği üzere Rasulullahın kafirler ve fasıklar için üzülmemesi gerektiği, yaptıkları hareketlerin kendi akıbetlerini belirleyeceği bu ayetlerde de ifade edilmiştir.

يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَىٰ عَلَىٰ قَوْمٍ كَافِرِينَ

*"Ey kavimim! Ben size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyurdum ve size öğüt verdim. Artık kafir bir kavme nasıl acırım!"*¹⁰⁸

ez-Zemahşerî, Şu'ayb'ın (a.s.) kavmiyle olan diyalogunu anlatan bu ayeti iki şekilde yorumlamıştır. Birincisinde: 'Kavmi ile ilgili hüznü artmış ve kendini kınayarak; onlar küfür üzere iken ve başlarına geleni hak etmişken üzölmeye de değmez iken nasıl onlar için bu kadar çok üzölürüm' demiştir. İkincisinde: 'Bu konuda size tebliğ, nasihat ve uyarıda bulunmam benim mazeret sebebidir. Zira uyardığım zaman sözlerimi dinlemediğiniz ve beni tasdik etmediğiniz halde nasıl üzölürüm' diyerek onların üzölmeye değer kimseler olmadığını beyan etmiştir.¹⁰⁹ Her iki yorumda da üzüntünün şiddetine vurgu yapılmış acıma duygusuna işaret edilmiştir.

لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

*"(Allah bunu) elinizden çıkana üzölmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarımayasınız diye açıklamaktadır."*¹¹⁰ ez-Zemahşerî 'ayette nehyedilen şeyin; kişiyi Allah'ın emirlerine teslimiyetten uzaklaştıran, sabırdan gafil kılan ve sabredenlerin alacağı ecir beklentisinden ümidini kesen bir hüzn olduğunu, buna mukabil kişiyi meşgul edip kaplayan ve Allah'a şükretmekten alıkoyan

¹⁰⁵ el-Ferâhîdî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 7/332.

¹⁰⁶ Maide 5/26.

¹⁰⁷ Maide 5/68.

¹⁰⁸ Araf 7/93.

¹⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/131.

¹¹⁰ Hadîd 57/23.

sevincin de nehyedildiğini, ancak hüznün Allah’a teslimiyete mani olumuyor ve yine sevinç de Allah’ın nimetine şükürden alıkoymuyorsa herhangi bir mahzuru olmadığını ifade etmiştir.¹¹¹

ez-Zemahşeri’nin bu yorumu ayetlerin siyâkına uygunluk arzeder. Kur’an’da *esân*ın kullanıldığı yerlerde elden kaçırılan fırsatlara hissedilen faydasız üzüntüyle irtibatlı olması hasebiyle o anlamda hüznün nehyedilmiş ve kerih görülmüştür.¹¹²

“Mu’allaka şairlerinden İmriu’l-Kays’ın, mahbubunun terkettiği diyâra gidip söylediği şiirde de elden kaçırılan fırsatlara hissedilen üzüntüyü betimlemek için *esa* kelimesini kullandığı görülmektedir :

وَقُوفاً بِهَا صَحْبِي عَلَيَّ مَطِيئُهُمْ يَقُولُونَ: لَا تَهْلِكْ أَسَى، وَتَجْمَلِ

“Bineleriyle yanımda duran arkadaşlarım bana, **üzüntüyle** kendini helak etme, *metin ol!* diyorlar.”¹¹³

Yine muallaka şairi olan Tarafa b. el-’Abd’in mu’allakasının ikinci dizesinde bu beytin aynısını sadece beyit sonundaki ‘*metin ol!*’ manasındaki *tecemmelî* sözcüğü yerine *tecelledî* ifadesini kullandığını dikkat çekmektedir.¹¹⁴ Yukarıda zikredilen tüm bu bilgilerden sonra *esâ* kelimesinin, elden kaçan fırsata pişmanlıkla birlikte hüznü ifade ettiği söylenebilir.

¹¹¹ ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 4/480.

¹¹² Muhammed Muhammed Dâvûd, *Mu‘cemu’l-Furûğ’d-Delâliyye*, (Kahire: Dâru Garîb, 2008), 56.

¹¹³ Abdullah el-Hasan b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Mu‘allakât es-Seb’*, thk. Muhammed Abdullkâdir el-Fâdîlî, (Beyrut: el-Mektebetu’l-‘Asriyye, 1431/2010), 12.

¹¹⁴ ez-Zevzenî, *Şerhu’l-Mu‘allakât es-Seb’*, 66.

3. SONUÇ

Kur'an'ın Arapça olması, Arap dilinin özelliği gereği, vucûh, nezâir, terâdüf ve furûk gibi konuların öneminin olgusal açıdan araştırılmasına olanak sağlar. Kur'an kelimeleri anlam incelikleri açısından değerlendirilmediği takdirde bu güne kadar anlam aktarım yanlışlarına sebep olabildiği gibi, kasıtlı yaklaşım sergileyen bazı kesimlerin Kur'an'la ilgili girişimlerinin de, amaçlarına kolayca ulaşabilmelerini ve yanlış bilgi aktarımlarını destekleyecek yorumlara sebep olabileceği açıkça görülmektedir.

Bu araştırmaya konu olan kelimeler incelendiğinde, kullanım alanlarına ve siyakına göre aralarında farklılıkların olduğu görülmektedir. Şöyle ki:

Hüzün; çalışmada ele alınan lafızların tümüyle alakalı olup onlar arasında en kapsamlı mana içeren çatı kelimedir.

Esef; keder/katlanamama, hüznün sürekli yenilenerek devam etmesi, hüznü ve gadabı bir arada barındırması gibi özelliklerle ayırt edilmektedir.

Bess; tahammül edilemeyecek kadar büyük bir sıkıntı içinde olup onu ifşa etmek, yaymak, dışa vurmaktır.

Hasret; şiddet, zayıflık, tükenmişlik, hüznün halinin deşifre olması, hüznün ve nedametnin birlikte süreklilik arz etmesi gibi manalara gelir.

Gamm; hüznün ağırlığı, kişiyi kuşatıp kasvetle kaplaması, kederin ağırlığının kişinin zihnini karıştırarak olayları doğru bir şekilde değerlendirme olasılığını engellemesidir.

Esâ; zihin karşıklığına sebep olan endişe ve kerih görme anlamında değerlendirilir. Aynı zamanda, elden kaçırılan fırsatlara üzüntünün gereksizliğini de ifade eder.

Bu çalışma, özellikle Kur'an'ı Kerim için detaylı ve tatmin edici bir kelime ve bağlam çalışması yapılmasının gerekliliğini gündeme getirme çabasını taşımış ve o amaçla hazırlanmıştır.

4. KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: TDK, 2015.
- Albayrak, Halis. Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine- Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri. İstanbul: Şûle Yayınları, 1992.
- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku'l-luğaviyye*. Kum: Mûesse-setû'n-Neşri'l-İslâmî, 1412/2000.
- Buhârî, Muhammed İsmâil *Sahîhu'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2007.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *Kitâbu'l-hayavân*. thk. Abdus-selâm Muhammed Hârûn, Beyrût: 1969.
- Chaudhary, Mohammad Akram, *Al-Furûq al-Lughawiyyah The Culmination of a Genre*, 26/1, (İslamâbâd:İslamic Studies, 1987), 63 akt. Türkmen, *Kur'an-ı Kerim'de Anlam İncelikleri*.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- el-Ferâhîdî, Ebû Adirrahmân el-Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî ve Ahmed es-Sâmerrâî. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl.
- el-Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *el- Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf Necât vd. Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme.
- Hâmid, Sıdkî. Seyfî, Tîbe. "Kadiyyetu't-Terâduf beyne'l-İsbât ve'l-İnkâr". *Mecelletu'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdâbiha*. 1/3. 2006.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr vet-tenvîr*. Beyrut: Mûessestu't-Târîhi'l-'Arabî, 1420/2000.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyâ. *Mu'cemü mekâyîsil-luğa*. thk. Muhammed Abdusselâm Hârûn. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl *el-Muhassas*. thk. Halil İbrâhîm. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-'Arabî.
- Kınar, Kadir. *Anlambilimi ve Arap Anlambilimi*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2008.
- Korkmaz, Zeynep. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Tarih Kurulu Yayınları, 1992.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Semir el-Buhârî. Riyad: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003.
- Kutb, Seyyid b. İbrâhîm. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru's-Şurûk ts.
- Kuvancı, Cenân. *Din Dili Dil Oyunu mu?*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Meşe, Ramazan. Endülüs Arap Şiirinde Özur ve Merhamet (İ'tizâr ve İsti'tâf). Kayseri: Kimlik Yayınları, 2019.
- Muhammed Dâvûd, Muhammed. *Mu'cemu'l-Furugu'd-Delâliyye*. Kahire: Dâru Garîb, 2008.

- er-Râğib, Ebu'l-Kâsım Huseyin b. Muhammed el-İsfahânî. *el-Mufredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân 'Adnân. Dimeşk: Dâru'l-İlm, 1412/1992.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtîhu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- es-Suyûtî, Celâluddîn. *el-Muzhir fi 'ulûmi'l-lugati ve envâiha*. thk. Fuâd Ali Mansur. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *Divânu'l-İmâm eş-Şâfiî*. Kahire: Mektebetu İbn Sînâ.
- eş-Şâyi', Muhammed b. Abdurrahman. *el-Furûku'l-luğaviyye ve eseruha fi tefsîri'l-Kur'ân*. Riyad: y.y., 1993.
- et-Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrî'l-vasit li'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Kâhire: y.y., 1998.
- Toshihiko, Izutsu. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş. Ankara: Kevser Yayınları.
- Türkmen, Sabri. "Furûq İlmi Açısından Ecr, Sevab ve Ceza' Kelimelerinin Kur'an'daki Kullanımları". *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (Bahar 2013), 155-170.
- Türkmen, Sabri. *Kur'an-ı Kerim'de Anlam İncelikleri (Furûk Bağlamında)*. İstanbul: Çıra Akademi Yayınları, 2017.
- Yakıt, İsmail. "Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi". *SDÜİFD*. 1/1 (Yıl: 1994), 16-24.
- Yâs, ed-Dûri Muhammed. *Dekâiku'l-furûki'l-luğaviyya fi'l-beyani'l-Kur'ânî*. Bağdâd: Kuliyetu't-terbiye fi Câmî'ati Bağdâd, 2005.
- ez-Zevzenî, Abdullah el-Hasan b. Ahmed. *Şerhu'l-Mu'allakât es-Seb'*. thk. Muhammed Abdullkâdir el-Fâdılî. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Asriyye, 1431/2010.